

Resum

Aquest article té com a finalitat la reflexió sobre els reptes que la covid-19 planteja a l'acadèmia i a la recerca, mostrant la necessària presència de l'educació social a través de la recerca, la transferència i la docència. Des d'una perspectiva socioeducativa, les noves necessitats socioeducatives generades per la crisi de la covid-19 només poden afrontar-se sota una mirada prospectiva, prescriptiva i normativa, que permeti millorar la comprensió dels nous desafiaments, prendre decisions i donar respostes efectives i inclusives a les necessitats reals. En aquest context, l'acompliment de l'acadèmia exigeix un ferm compromís amb la reflexió i la innovació educativa. La cerca de solucions a problemes reals requereix una mirada de la investigació integrada i interdisciplinària. Per la seva banda, la formació universitària ha de garantir el desenvolupament professional atenent el desenvolupament del pensament crític i oferint continguts i pràctiques que ajudin a comprendre, problematitzar i donar resposta a les situacions socials actuals.

Paraules clau

Pedagogia social, educació social, recerca, acadèmia, covid-19.

Pedagogía social en tiempos de pandemia: retos de la academia y de la investigación

Este artículo tiene como finalidad la reflexión sobre los retos que la covid-19 plantea a la academia y a la investigación, mostrando la necesaria presencia de la educación social a través de la investigación, la transferencia y la docencia. Desde una perspectiva socioeducativa, las nuevas necesidades socioeducativas generadas por la crisis de la covid-19 solo pueden afrontarse bajo una mirada prospectiva, prescriptiva y normativa, que permita mejorar la comprensión de los nuevos desafíos, tomar decisiones y dar respuestas efectivas e inclusivas a las necesidades reales. En este contexto, el desempeño de la academia exige un firme compromiso con la reflexión y la innovación educativa. La búsqueda de soluciones a problemas reales requiere una mirada de la investigación integrada e interdisciplinaria. Por su parte, la formación universitaria debe garantizar el desarrollo profesional atendiendo al desarrollo del pensamiento crítico y ofreciendo contenidos y prácticas que ayuden a comprender, problematizar y dar respuesta a las situaciones sociales actuales.

Palabras clave

Pedagogía social, educación social, investigación, academia, covid-19.

Social pedagogy in times of pandemic: challenges for academia and research

The purpose of this article is to reflect on the challenges that COVID-19 poses to academia and research, demonstrating the necessary presence of social education through research, transfer and teaching. From a socio-educational perspective, the new socio-educational needs generated by the COVID-19 crisis can only be addressed from a prospective, prescriptive and normative approach that enables a better understanding of new challenges, decision-making and effective, inclusive responses to real needs. In this context, the academic world is called on to make a firm commitment to reflection and educational innovation. Finding solutions to real problems requires an integrated, interdisciplinary approach to research. Moreover, university training should foster professional development by encouraging critical thinking and providing content and practices that help students to understand, problematize and respond to current social situations.

Keywords

Social pedagogy, social education, research, academia, COVID-19.

Com citar aquest article:

Pérez-de-Guzmán, V., Del Pozo Serrano, F. J. i Pascual Barrio, B. (2021). Pedagogia social en temps de pandèmia: reptes de l'acadèmia i de la recerca. *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 78, p. 15-32.

▲ La realitat en la qual ens movem

Des de fa segles, són molts els esdeveniments històrics, socioeconòmics, culturals i polítics que han impulsat el desenvolupament de la pedagogia social i han generat grans aportacions al seu camp de coneixement teòric i a l'anàlisi de les qüestions socials, des d'una perspectiva educativa. Ens hem apropiat a "les realitats" des de les teories del conductisme, el cognitivisme, el constructivisme i, més recentment, des de la teoria del connectivisme, amb la qual George Siemens (2004) ens ensenya la influència de la tecnologia en l'aprenentatge. No obstant això, els paradigmes de la complexitat (Morín, 2005), que vinculen els enfocaments sistèmics, ecològics o les teories de la intersectorialitat, són actualment marcs integradors del conjunt d'abordatges teòrics i científics de la nostra contemporaneïtat.

La perspectiva situacional i estesa d'aquests nous paradigmes permet integrar el context complex de les persones i la seva realitat comunicativa en els processos educatius (Colom i Ballester, 2021) i és fonamental per a l'educació social ja que inclou, sense dubte, molts components de les teories anteriorment assenyalades (Melendro, 2019). Les contribucions a nivell mundial de la pedagogia social han estat un pilar –i ho continuen sent– de moltes pràctiques professionals, titulacions acadèmiques (de grau i postgrau) i perfils professionals, fonamentalment de l'educació social, i també de l'educació comunitària, l'educació popular o l'educació de carrer.

Davant les noves realitats generades per la pandèmia ens plantejem: Quins reptes es presenta a l'acadèmia?

En aquest moment, atesa la situació generada pel coronavirus SARS-CoV-2 i la malaltia que vivim, anomenada per l'OMS (2020) com a *covid-19*, se'ns presenten nous reptes als quals hem d'anar donant resposta des de la nostra ciència, des d'una visió prospectiva, prescriptiva i normativa; i amb una mirada crítica i axiològica. Davant les noves realitats generades per la pandèmia ens plantejem: Quins reptes es presenta a l'acadèmia, a la universitat? Quins reptes es presenta a la recerca des de la pedagogia social? Abans de donar resposta a aquests interrogants hem d'aturar-nos a pensar en quin context de *glocalitat* ens trobem (allò global i allò local). Som conscients de la crisi mundial en què som immersos, no només de caràcter sanitari i econòmic, sinó també de tipus social i educatiu. Som en allò que s'ha anomenat en alguns contextos una "nova normalitat", que ens ensenya que el que roman en el temps és el canvi, on la incertesa i la por formen part del dia a dia d'un món ecosocial.

Alguns informes internacionals donen a conèixer dades clau i desafiaments a què ens haurem d'enfrontar en les pròximes dècades. El gener de l'any 2020, l'informe elaborat a Davos per la World Economic Forum (WEF, Global Risks Report) assenyalava una sèrie d'amenaces que haurem d'afrontar en la pròxima dècada: crisi alimentària i escassetat d'aigua, pèrdua de la biodiversitat i estrès dels ecosistemes, augment de les migracions climàtiques, exacerbació de les tensions geopolítiques, increment dels ciberatacs i noves

malalties i impactes sobre els sistemes de salut. A aquest pronòstic, podem sumar-hi l'universalisme occidental i els canvis en la identitat cultural, i tot això ens fa pensar que el món al qual ens haurem d'enfrontar requereix d'una redefinició de models, de pràctiques i de valors que ens orientin i ens ajudin a dibuixar un horitzó menys incert.

En aquest context, l'educació es presenta com un baluard en què se sustenta l'avenç i el progrés sostenible de la societat. Estem d'acord amb Baumer, consellera de política social a la república de Weimar, que avui més que mai la pedagogia social és una qüestió d'estat (Pérez Serrano, 2002). La política pública (i la seva corresponent inversió) en el foment del desenvolupament de la recerca, de la innovació i de la transferència per a la millora, la pertinència i l'eficàcia de la formació i de l'acció socioeducativa esdevenen prioritàries davant d'aquestes circumstàncies.

Des de l'Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura, s'ha creat la Coalició Mundial per l'Educació (2020), per tal de protegir el dret a l'educació. En podem extreure que més d'un milió i mig d'estudiants i joves de tot el planeta s'han vist afectats pel tancament de les escoles i universitats a causa de la situació actual (el 18,2% de la població mundial) i són 34 els països afectats pel tancament de les escoles, la qual cosa fa que es creïn més desigualtats. Es fa evident la manca d'igualtat pel que fa a l'accés a l'educació; una educació que ha passat de ser presencial a tenir un format telemàtic, fet que ha agreujat la crisi mundial de l'aprenentatge, tenint en compte que, en 71 països d'arreu del món, menys de la meitat de la població té accés a Internet (UNICEF, 2020).

Com explicitava ja l'informe *World Social Science Report* (UNESCO, 2016), les desigualtats descontrolades poden posar en perill la sostenibilitat de les economies, així com de les societats i de les comunitats. Aquesta situació crea una paradoxa històrica: en els moments de pitjors crisis, quan més es necessita l'educació social per a la reconstrucció ciutadana, és possible que la seva presència decidida i el seu desenvolupament trontolli en les polítiques públiques regionals o estatals.

La comunitat iberoamericana ha realitzat grans esforços, amb una variabilitat de polítiques, paquets econòmics, mesures nacionals i regionals, i cooperació internacional per fer front a la pandèmia amb una inversió rellevant del PIB (SGIB, s/d): Xile (6,7%), Colòmbia (1,7%), Costa Rica (1%), Espanya (4,2%), Equador (2%), Mèxic (0,7%), Perú (12%), Portugal (5,6%), Uruguai (1,4%). Tanmateix, els informes constaten que les inversions més fortes són en assistència sanitària i social bàsiques, amb un gran abandonament de les polítiques i/o accions socioeducatives comunitàries i especialitzades, i sense suport públic dels serveis socials, culturals i/o educatius. En contextos on els educadors i educadores socials formen part dels cossos tècnics de les institucions, han actuat en relació amb les funcions establertes, tot i que amb molta creativitat i un compromís ferm.

Més d'un milió i mig d'estudiants i joves de tot el planeta s'han vist afectats pel tancament de les escoles i universitats a causa de la situació actual

En relació amb l'àmbit *comunitari*, moltes de les iniciatives i programes que s'han desenvolupat han estat mobilitzats per xarxes de voluntariat o de voluntats veïnals, sense suport econòmic ni professional dels serveis socials o educatius oficials. A la regió iberoamericana, educadors i educadores socials d'entitats socials han estat realitzant una tasca de carrer als barris confinats i han ofert suport escolar a infància escolaritzada sense presencialitat (Del Pozo Serrano, 2020).

En relació amb l'àmbit *especialitzat*, els i les professionals de l'educació social i agents socials han donat suport a gent gran en situació d'aïllament o dependència, a persones privades de llibertat o centres de salut o hospitalaris. Sense això, l'alta complexitat existent davant la covid-19 fa que hi hagi necessitats agreujades i urgents a la regió; per exemple, les vinculades a cures de persones dependents, en situació de discapacitat o atenció a les persones refugiades (CEPAL, 2021 i CEAR, 2020).

La tasca de les entitats del tercer sector pren molta rellevància a l'hora de mitigar els efectes que es produeixen en una part de la població

Davant aquestes dades, el tercer sector ha exercit i exerceix una gran tasca en aquest moment, donant cobertura a un fotimer de necessitats de la població. S'estima que si les ONG fossin un país serien la cinquena economia més gran del món. A Espanya, per exemple, trenta mil entitats conformen aquest sector i són més de set milions de persones les que són ateses anualment per professionals i persones voluntàries que treballen contra la pobresa i l'exclusió social (Plataforma del Tercer Sector, 2020). En aquest moment de crisi, la tasca de les entitats del tercer sector pren molta rellevància a l'hora de mitigar els efectes que es produeixen en una part de la població i, a més, desenvolupen un paper fonamental per fer front a les conseqüències d'aquesta crisi no només sanitària, sinó també educativa, cultural, psicològica i social. Les persones que treballen en el camp social, com els educadors i educadores socials, fan un gran esforç per atendre els col·lectius més vulnerables.

La crisi sociosanitària generada per la covid-19 ens està portant a nous escenaris, als quals mai no ens havíem enfrontat, i ens convida a repensar nous models, mètodes i estratègies per continuar treballant i investigant. Davant d'aquesta nova situació d'emergència social són moltes les persones que demostren la seva vàlua tractant de donar sentit a aquest sense sentit, a un sistema i un estat de benestar que sembla que s'ensorra. Som conscients del repte i de la necessitat de suport econòmic i social, així com de la coordinació interinstitucional necessària per poder afrontar-lo.

Ens movem en temps de cultura de la immediatesa, i hem de pensar que moltes situacions no es resolen al moment

La realitat és complexa, tot i que anem aprenent que la cerca de solucions no només requereix urgència sinó també garantia i solvència. Hi ha situacions que poden no tenir una resposta ràpida. Ens movem en temps de cultura de la immediatesa, i hem de pensar que moltes situacions no es resolen al moment. Es tracta del temps que requereix la ciència i que s'ha de respectar des de la base i amb un capital humà format amb les eines necessàries per poder respondre a aquests nous reptes.

Som conscients, també, de la importància del tema que ens ocupa i de les conseqüències que produeix en la vida de les persones. N'és una prova la quantitat d'escrits i estudis que s'han realitzat i es realitzen. Alberti (2020) assenyala que aquest fenomen ens ha obligat a rescatar el veritable cor dels nostres comportaments o accions de la vida quotidiana. És per això que la ciència i l'acadèmia, des del cor i la raó, han d'estar sempre preparades per a qualsevol canvi que es pugui produir. I des de la nostra ciència, la pedagogia social, hem de pensar, més que mai, a donar respostes pertinents, eficaces i creatives. En paraules de Santos Gómez (2008, p. 199): “Assumir el moviment i el dinamisme del món, la seva contínua transformació..., implica una renovació profunda i un alliberament, en la mesura que ja és possible expressar-se i obrir-se a la manifestació de l'altre, sense por”.

Reptes de l'acadèmia

Des de la universitat se'ns obren nous escenaris i reptes als quals enfrontar-nos. Moltes universitats presencials han hagut d'adaptar-se a aquests nous temps, i per donar-hi resposta s'han elaborat els anomenats *plans de contingència*. Les recomanacions dels ministeris d'universitats o ministeris d'educació dels països iberoamericans han formulat nous plans de formació al professorat, ensenyament telemàtic, adaptació dels sistemes d'avaluació, establiment d'horaris d'atenció a l'alumnat, etc.

Malgrat que en moltes universitats d'ensenyament presencial ja existien avenços en relació amb l'ensenyament en línia i els ambients virtuals d'aprenentatge, així com en el desenvolupament de programes virtuals o semipresencials, ha suposat un gran repte per a l'educació adaptar les metodologies d'ensenyament-aprenentatge a un entorn virtual. I davant d'aquesta realitat no només es planteja el repte de la necessària transformació de la docència mitjançant l'ús de la virtualitat, sinó també que l'ensenyament a distància sigui significatiu i competent. En paraules de Martín (2009, p. 199): “cal un professorat competent per formar un alumnat competent”.

A les universitats presencials, la pèrdua de la interacció social a les aules ha suposat una paradoxa. Algunes veus sostenen que l'ensenyament en línia ha vingut per romandre-hi, mentre que d'altres recorden que la interrelació construeix la nostra humanitat i és essencial per a la socialització i el bon desenvolupament del procés d'ensenyament-aprenentatge. El professorat suposa una icona física, potenciadora de la trobada “amb una altra persona”. Estem d'acord amb Norberto Alcocer (2020) quan indica que la icona física del mestre significa la trobada intel·lectual i emocional entre dues cronologies vitals, entre dues experiències històriques i, sobretot, entre una font de saber comunicat i una altra de saber adquirit. Per tant, suposa un repte per a l'acadèmia fomentar aquesta presencialitat, adaptant-nos als temps que ens toquen. Alhora, la bretxa digital (accessibilitat, connectivitat o digitalització) presenta riscos per a la formació virtual.

Norberto Alcocer indica que la icona física del mestre significa la trobada intel·lectual i emocional entre dues cronologies vitals

La universitat no és només un àmbit en el qual s'imparteixen coneixements específics, sinó que la seva activitat formativa i educativa conforma el desenvolupament de la persona en moltes dimensions de la seva vida. En aquest sentit, les mediacions virtuals des de la pedagogia en general i la pedagogia social en particular han de superar les propostes de mera instrucció per generar accions que apostin per la formació integral de l'ésser humà i de les comunitats. Per a això, les TIC s'han de dissenyar i desenvolupar no només per ser tecnologies de la informació-comunicació, sinó també de la convivència.

L'educació sempre ha de fomentar les pedagogies actives (intervingudes per tecnologia, semipresencialitat o presencialitat) a través d'estratègies com ara la resolució de casos, l'aprenentatge basat en projectes o l'aprenentatge-servi (APS) (Del Pozo i Astorga, 2017). Aquesta tasca implica revisar les metodologies per a l'ensenyament i, alhora, revisar i ajustar els continguts, les estratègies i les competències que estem desenvolupant per a la formació de professionals, els quals necessitaran per a la seva pràctica noves formes d'abordatge i acció en aquesta *nova normalitat*. Han de preparar l'alumnat per a dominar les competències digitals des d'una visió sociocultural (Valdivia, Silva i Villaseñor, 2018). En aquest sentit, Viñals Blanco i Cuenca Amigo (2016) defineixen l'aprenentatge de l'Era digital com

un aprenentatge divers, desordenat i lluny del tradicional coneixement perfectament empaquetat i organitzat. El coneixement en xarxa es basa en la cocreació, fet que implica un canvi de mentalitat i actitud. Passar de ser mers consumidors dels continguts elaborats per altres persones a ser els experts i aficionats als propis cocreadors del coneixement. (p. 106)

El context acadèmic en el qual ens movem ens permet conculcar algunes regles bàsiques establertes, essent necessari respectar el que podria anomenar-se la tradició establerta. La seva configuració suposa la relació i articulació entre diversos elements i dimensions que reclamen una determinada racionalitat, credibilitat i coherència. No se'ns pot oblidar que les nostres titulacions universitàries estan destinades a cobrir una sèrie de necessitats educatives i, sobretot, unes exigències de tipus social, cultural i econòmic; per aquest motiu quan l'alumnat finalitza els seus estudis universitaris s'assumeix, amb propietat, que es troba capacitat per enfrontar-se al mercat laboral i posar en pràctica els coneixements, habilitats, actituds i valors adquirits durant la seva etapa de formació. La universitat ha de donar resposta als canvis, tenint en compte que les persones que es graduen projecten els seus aprenentatges i apliquen les competències al context social en què desenvoluparan la seva professió (García Sanz i Maquillón Sánchez, 2011).

La transferència contextualitzada de les competències adquirides afavoreix la congruència de la universitat amb les exigències emergents de les societats actuals. Aquest és un dels principals processos de modernització que les universitats han d'encarar per al seu desenvolupament en el món actual. Com afirma Area (2016), la professió docent es troba en un temps de mudança.

Tots els canvis socials al llarg de la història han anat promovent reformes en l'educació superior, però l'essència de la universitat es manté, la seva raó de ser transcendeix tota època, lloc o circumstància social, i la seva tasca docent i investigadora en la formació de professionals constitueix un referent.

Actualment esdevé imprescindible formar els professionals sobre els problemes socials que afligeixen la població, per contribuir al compliment dels drets humans i aconseguir el compromís institucional de millorar la qualitat de vida de la ciutadania. Més enllà de la doble missió tradicional de la universitat pel que fa a ensenyament i recerca, cobren un paper creixent els processos d'innovació i de cohesió social. Entenem que l'exercici docent i la malla curricular de les carreres ha d'imbuir-se de continguts i pràctiques que siguin "territorialitzades", ja sigui a través d'ambients virtuals o en ambients físics per comprendre, problematitzar i donar resposta a les situacions de la pandèmia (des de propostes transversals o específiques). En aquest sentit, Caride (2016) manifesta que

la pedagogia social a les universitats, com a ciència, disciplina i àmbit professional a través de les línies de recerca i els programes curriculars que la desenvolupin, ha de participar activament en aquest procés dialogal, mirant d'integrar les aportacions que l'educació social i l'educació popular han realitzat durant dècades. I, amb elles, les contribucions realitzades per milers d'educadors i educadores, sense cognoms que els adjectivin, a favor d'una educació que lluiti contra la injustícia i l'exclusió, la marginació i/o l'opressió causades pels poders establerts; l'una i l'altra valent-se de pràctiques educatives que, sovint, han estat silenciades per les teories i els discursos pedagògics a l'ús. Una educació, en tot cas, que ens hem de donar davant les desorientacions provocades per l'època que ens ha tocat viure, reclamant de la pedagogia social i de qualsevol pedagogia un posicionament ètic i polític decidit. (p. 96)

Les universitats, a més d'un motor per a l'avenç del coneixement, han de ser un motor per al desenvolupament social i econòmic del país, promovent la transferència a la societat dels resultats de la seva recerca, fet que contribuirà a la consecució d'un grau de benestar de la ciutadania més alt. La formació universitària està vinculada amb el desenvolupament professional en contextos laborals, sense oblidar el desenvolupament del pensament crític, atès que el progrés d'un país rau no només a tenir professionals tècnicament competents, sinó que, a més, siguin capaços de pensar de manera autònoma i d'acord a uns principis els pilars dels quals se sustentin en els drets humans. Sense oblidar-nos del repte que se'ns presenta des de l'acadèmia de seguir apostant i posant en pràctica els objectius de desenvolupament sostenible (ODS), assumint les crítiques que es realitzen per part d'alguns sectors que els qualifiquen com la panacea que mai no es podrà aconseguir.

L'exercici docent i la malla curricular de les carreres ha d'imbuir-se de continguts i pràctiques que siguin "territorialitzades"

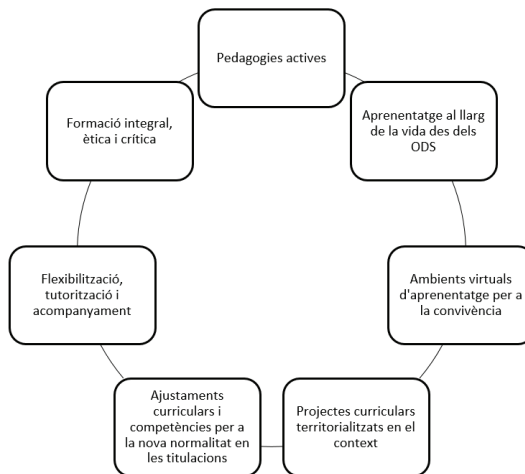
Hem d'apostar sempre per propostes integradores que explicitin els principis i la lògica que formen l'esquelet curricular, en virtut dels objectius que preten i dels valors en què recolza. Allò concebut com una proposta coherent, harmònica, amb sentit en si mateixa, que actuï com a medidora entre unes determinades intencions educatives i socials i unes pràctiques concretes.

No només és un repte la manera d'entendre "tècnicament" l'ensenyament, sinó la forma com interrelacionem amb altres persones en l'àmbit on vivim la nostra docència

L'acompliment professional en l'acadèmia suposa una tasca formativa que hem de realitzar a fi de preveure, ordenar orientativament i establir hipòtesis de treball sobre el procés d'ensenyament-aprenentatge. Es tracta, doncs, d'anticipar la nostra acció docent, de preveure possibles dificultats i plantejar solucions adequades. En qualsevol cas, es converteix en un repte personal, institucional i de la política universitària. La flexibilització dels temps i dels processos, a més de la tutorització i l'acompanyament adequat per part del professorat, esdevenen prioritaris. No només és un repte la manera d'entendre "tècnicament" l'ensenyament, sinó la forma com interrelacionem amb altres persones en l'àmbit on vivim la nostra docència.

La figura següent presenta una sèrie d'elements que, a parer nostre, són rellevants en les adaptacions curriculars i institucionals post-pandèmia (figura 1).

Figura 1. Elements essencials en les adaptacions curriculars i institucionals post-pandèmia

Font: Elaboració pròpia.

Des de la pedagogia social ens hem de preguntar quin tipus de persones volem formar; els pensaments generen mirades i accions concretes, amb tot el que això comporta quan intervenim en els diferents camps socials. La situació en què ens trobem ha de refermar, més que mai, que la pedagogia social és una ciència adreçada als problemes humano-socials, en contacte directe amb la realitat de les persones. Una ciència que fomenta l'enriquiment, la

forja de la persona que viu en un moment concret, amb una cultura pròpia i en una societat concreta, en la qual és necessària la comunicació interpersonal com a forma de vinculació social i crítica, des d'un paradigma d'aprenentatge al llarg de la vida.

Reptes de la recerca

Les contribucions de la pedagogia social al camp socioeducatiu constitueixen el fonament de l'actual titulació en educació social, de la formació del seu alumnat i de la seva professionalització. Els processos de recerca que es realitzen des de la nostra ciència permeten entendre, ampliar, verificar, corregir i aplicar el coneixement en els diferents contextos en què ens movem. En els processos metodològics de recerca, es promou la generació i aplicació del coneixement, trobant noves explicacions als problemes actuals i generant diverses alternatives de solució que afavoreixen la creació del nou coneixement. Tot això permet potenciar i aplicar de forma innovadora els coneixements existents. La crida a una recerca compromesa amb la reflexió i la innovació educativa és essencial per donar respostes inclusives i d'equitat.

La recerca s'ha d'apropar als fenòmens socials amb una mirada integral i des de diferents perspectives. D'aquí la importància de dur a terme projectes més enllà d'una perspectiva multidisciplinària i adoptar una perspectiva interdisciplinària i transdisciplinària per a la cerca de solucions reals. La perspectiva multidisciplinària ens porta a la confluència de diverses disciplines científiques, així com de persones que pertanyen a diferents àrees de coneixement, àmbits professionals i equips de recerca que busquen el mateix objectiu i que hi contribueixen amb idees i mètodes. Com afirmen Flinterman, TeclemariamMesbah i Broerse (2001), des d'una perspectiva multidisciplinària el grau d'integració entre disciplines es restringeix als resultats de la recerca.

El caràcter interdisciplinari aporta una visió de recerca coordinada i conjuntament integrada, composta per persones expertes de diferents camps disciplinaris que presenten un producte que és el resultat de l'entramat de les seves contribucions. La interdisciplinarietat aposta per analitzar, sintetitzar i harmonitzar els llaços entre disciplines en un tot coordinat i coherent que permeti la "creació de valor" i la innovació (Canadian Institutes of Health Research, 2015).

El caràcter transdisciplinari, tal com sosté la Universitat de Southampton (2005), és una forma específica d'interdisciplinarietat en la qual els límits entre les disciplines i més enllà de les disciplines es transcendeixen, i el coneixement i les perspectives des de diferents disciplines científiques, així com fonts no científiques, són integrades. En el nostre cas, com a investigadors i investigadores de diversos camps de coneixement de la pedagogia social hem de treballar un problema comú no només invertint-hi esforç i

Com a investigadors i investigadores de diversos camps de coneixement de la pedagogia social hem de treballar un problema comú

Creant un model compartit que integri i transcendeixi cadascuna de les perspectives disciplinàries

temps, sinó creant un model compartit que integri i transcendeixi cadascuna de les perspectives disciplinàries.

El repte és dissenyar, en col·laboració, propostes integrades que donin respostes reals a les necessitats i interessos que es demanen des de la pedagogia i l'educació social. Presentar solucions científicotècniques que permetin resoldre els problemes reals, més enllà dels resultats que s'obtinguin a través de les metodologies aplicades. Hem de tenir una visió innovadora, prospectiva i proactiva. Com indica Rolim de Lima Sever (2019), les comunitats científiques estan involucrades en relacions de poder capitalitzades en els seus territoris, originant processos de disputes, superposicions, arranjaments i apropiacions d'objectes de coneixement segons les posicions conceptuals, polítiques i culturals assumides pels seus protagonistes.

La finalitat de la nostra recerca no ha de ser només recollir informació i presentar un producte final, sinó que ha de representar “la matèria primera” que permetrà a l'equip investigador comprendre millor una situació i prendre decisions estratègiques per donar resposta a les necessitats reals i als desafiaments que ens presenta aquesta pandèmia. Fer-se preguntes, estar en conflicte cognitiu constant per cercar respostes que puguin donar pas a iniciar processos de recerca i a proposar solucions concretes i mantenir una conducta ètica i responsable són elements fonamentals.

Des de la pedagogia social se'ns presenta el repte d'analitzar l'impacte socioeducatiu de la pandèmia i establir les necessitats prioritàries d'acció per a la reconstrucció de la societat. Per a això hem de:

- Delimitar les necessitats i interessos de l'acció socioeducativa des de la perspectiva dels diferents actors socials.
- Diagnosticar la situació d'educadors i educadores socials que han desenvolupat atencions en entitats públiques i privades en aquesta etapa.
- Identificar les característiques principals de les funcions i competències professionals desenvolupades en el conjunt d'àmbits socioeducatius.
- Analitzar els impactes i necessitats socioeducatives ateses pels educadors i educadores socials, especialment amb poblacions i situacions més vulnerables.

La realització d'activitats d'invenió, innovació i difusió es convertirà en un actiu estratègic capaç de generar respostes a les necessitats existents i als desafiaments que se'ns presenten. També cal complir amb els requisits proposats per l'Organització Mundial de la Propietat Intel·lectual (OMPI, 2006) perquè noves propostes puguin ser patentades: (1) novetat, que no formi part dels coneixements disponibles públicament; (2) alçada inventiva, que sigui creativa i no òbvia per a una persona experta en la matèria, i (3) aplicació, que el disseny de la proposta pugui ser aplicat i adaptat a altres contextos.

Reptes que es plantegen en alguns camps o temàtiques

Hem de pensar en els reptes que es presenten a la nostra recerca en diferents temàtiques. *La violència exercida contra la dona* és un fenomen universal que persisteix en tots els països del món (OMS, 2005), i la violència de parella és la seva forma més comuna. Durant les emergències sanitàries, com la pandèmia, la violència contra la dona tendeix a augmentar. L'ONU indica que, segons informes de diferents països del món, entre ells la Xina, el Regne Unit i els Estats Units d'Amèrica, sembla que s'ha produït un augment considerable en el nombre de casos de violència domèstica en relació amb la pandèmia de la covid-19. En informes d'altres països s'apunta a una disminució en el nombre de víctimes que sol·licita ajuda a causa de les mesures de confinament i de la por a infectar-se en els centres d'atenció sanitària.

El nostre repte rau a detectar, aturar i prevenir aquesta situació. Per eradicar la violència podem començar posant atenció al nostre llenguatge sexista, a l'educació que donem als nostres fills i filles, als nostres rols en la societat, a la nostra permissivitat davant d'agressions verbals solapades i, sobretot, a un pensament que ens porta a actuar i a sentir d'acord amb aquesta permissivitat (Peixoto Caldas i Gessolo, 2008).

Fer visibles *les persones amb diversitat funcional* és un altre repte en temps de covid. L'impacte de la pandèmia no discrimina, i la resposta que hi donem, tampoc. El nostre repte és identificar i reduir barreres perquè puguin accedir a béns i serveis, prestar especial atenció a persones que viuen en institucions –són llocs d'especial risc: per exemple, gent gran amb discapacitat–, cercar mesures de resposta davant d'un possible confinament (moltes persones depenen d'altres per menjar o vestir-se i necessiten sortir al carrer). Pensar en les mesures específiques adreçades a elles i a les seves famílies. Des de la recerca, és important presentar dades diferenciades per sexe, edat i discapacitat.

S'ha suspès la realització de moltes activitats de lleure i temps lliure adreçades als diferents sectors poblacionals, però volem assenyalar molt especialment les destinades a infància i joventut. Aquest tipus d'educació representa, ara més que mai, una gran oportunitat perquè els nens i les nenes gaudeixin d'activitats en el temps lliure de qualitat, que els permetin divertir-se, aprendre i reprendre el contacte amb la natura, els espais oberts i la comunitat, així com recuperar les interaccions socials i el retrobament amb amigats i persones adultes més enllà del nucli familiar. Se'ns presenta un repte pel que fa a la cerca de solucions en què prevalgui el dret dels infants i adolescents al descans, l'esbarjo, el joc i les activitats recreatives pròpies de la seva edat, amb la protecció de la seva salut i seguretat.

L'impacte produït sobre el benestar de les famílies ha estat més intens en les que no tenen feina, no compten amb els recursos necessaris per cobrir les despeses quotidianes, tenen dificultats per compaginar la vida laboral

Des de la recerca, és important presentar dades diferenciades per sexe, edat i discapacitat

i familiar i no disposen de recursos de suport. Aquestes situacions s'han traduït en més nivells d'estrès, incertesa i, molt sovint, vulnerabilitat i generació d'un entorn insegur i augment d'indicadors de risc en la infància i l'adolescència. En les famílies que tenen un grau elevat de desestructuració en les seves relacions, amb greus mancances en les competències de criança, problemes d'addiccions (tòxics, xarxes socials, Internet, joc, etc.), les situacions de risc s'han agreujat (Orte i Nevot, 2020). A més, pel que fa a la infància i la joventut, les mesures de distanciament han provocat la pèrdua dels espais de socialització quotidians com els centres educatius, la relació amb els seus iguals, les activitats extraescolars, esportives i l'espai públic del carrer.

Pel que fa a *la gent gran*, el motiu de la seva protecció no pot suposar un pas enrere en la construcció d'un model de societat reivindicat des de fa anys per part dels mateixos col·lectius de gent gran i en els èxits assolits com ara l'augment progressiu de la seva participació en el moviment associatiu (Pascual i Gomila, 2020). Cal evitar un impacte negatiu del distanciament social sobre els processos de desenvolupament social i comunitari. Atenent als principis de l'envelliment actiu i saludable que guien les polítiques públiques, cal replantejar-se el model de cures de la gent gran, tenir en compte la seva opinió i no deixar de considerar la gent gran com a ciutadans i ciutadanes de ple dret (Bravo-Segal i Villar, 2020), tant per part de les institucions i els i les professionals com de les famílies i la comunitat en el seu conjunt. Diferents plataformes del tercer sector en reclamen la participació sense paternalismes i que la seva veu i la seva contribució siguin considerades com una part més de la ciutadania. Com indica Torío López (2020, p. 14): “L'apropament al model d'entorns amigables amb l'edat i envellir de forma activa i amb qualitat de vida són temes rellevants en el debat per al disseny de polítiques”.

Hi ha un gran ventall d'àmbits i situacions susceptibles de prioritzar segons la urgència en la pandèmia i la nova normalitat en l'àmbit iberoamericà, que podem veure a la taula 1.

Taula 1. Àmbits i situacions a prioritzar davant la pandèmia

Àmbit comunitari	Àmbit especialitzat
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Lleure durant confinaments i aïllaments ✓ Acció comunitària i animació sociocultural veïnal per a xarxes de suport ✓ Participació ciutadana en confinament ✓ Desenvolupament familiar, conciliació i responsabilitat en el teletreball ✓ Educació ambiental dels residus tòxics ✓ Suport educatiu a població escolar des de l'educació virtual amb bretxa digital ✓ Educació per a la ciutadania, la sostenibilitat i la pau per prevenir conflictes per fatiga pandèmica. ✓ Educació laboral per precarització laboral, ERTO, etc. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Educació i cures a persones en situació de discapacitat ✓ Salut mental a persones doblement criminalitzades i aïllades ✓ Persones grans amb dependències i aïllaments ✓ Persones addictes o sense llar amb més exclusions per tancament de serveis o de programes. ✓ Tràfic de persones i tràfic il·lícit de migrants amb agreujament per la crisi ✓ Refugi i asil a població desplaçada de manera forçosa per crisis econòmiques, socials o persecució ✓ Atenció a dones supervivents de la violència i educació a homes ✓ Comunicació amb l'exterior en l'àmbit penitenciari i justícia juvenil ✓ Prevenció de situacions de vulnerabilitat en la infància i l'adolescència

Font: Elaboració pròpia.

En un moment en què l'aïllament, el sentiment de soledat i la impotència han estat tan presents en les nostres vides ens vam plantejar la necessitat de comptar amb prou capacitat de reflexió i crítica que orienti el nostre desenvolupament personal i social. Necessitem disposar d'estratègies de comunicació adequades i potenciar el treball en xarxa. Hi ha quatre reptes de la pedagogia social que es mostren de forma clara i que poden orientar la nostra reflexió i la pràctica professional:

- Que la vivència de la pandèmia no incrementi les actituds de desconfiança i aïllament. Pensem en les conseqüències socials i psicològiques del distanciament físic.
- Que no tornem a un enfocament eminentment assistencialista, cal buscar alternatives.
- Que no mirem cap a un altre costat davant l'augment de les realitats de marginació i exclusió.
- Que siguem capaços de promoure canvis en actituds individuals i socials, que permetin la participació de les persones en els seus processos de vida.

Necessitem disposar d'estratègies de comunicació adequades i potenciar el treball en xarxa

I per a l'assoliment d'aquests reptes hem de mantenir una visió humanista i personalista, fomentar l'autonomia del subjecte, sempre des del respecte a la seva dignitat, tot promovent que s'adapti a les exigències i ideals del context, de la seva vida social. En paraules de Martín Solves i De Oña Cots (2020, p. 56), cal "intentar crear espais per a una educació que es fonamenti en la solidaritat i on l'educació i la justícia siguin paraules que estiguin unides".

A mode de reflexió final

Darrerament, a la complexitat de la societat global s'hi ha sumat la crisi provocada per la covid-19 i els seus efectes sobre els sistemes de salut, treball i benestar. Els i les professionals de l'educació social, agents socials, el tercer sector, les xarxes de voluntariat o les voluntats veïnals han contribuït, amb més o menys presència de les administracions, a l'impuls d'iniciatives des de l'àmbit comunitari i especialitzat. La realitat ha mostrat la capacitat de reacció social, però s'ha evidenciat la necessitat de més finançament i coordinació interinstitucional que permetin afrontar de forma adequada situacions d'emergència social i atendre les necessitats relacionades amb la dependència, l'aïllament i l'exclusió social.

En aquest context és imprescindible evitar que la crisi afecti la presència decidida de l'educació social i el desenvolupament de polítiques públiques que garanteixin la millora, la pertinència i l'eficàcia de la formació i de l'acció socioeducativa. En una situació de tanta incertesa, la pedagogia social ha de tenir capacitat d'adoptar un posicionament ètic i polític, donant respostes pertinents, eficaces i creatives. Actualment, la ciència i l'acadèmia es plantegen el repte d'analitzar les alternatives existents per donar impuls a la recerca, tot i la reducció de les oportunitats de finançament nacionals i internacionals. Buscar alternatives per connectar els resultats de la recerca i els descobriments per a la pràctica professional.

Es necessita una presència decidida dels i de les professionals de l'educació social en la reconstrucció dels espais de convivència i, alhora, una presència decidida de l'educació social a través de la recerca, la transferència i la docència. Una recerca compromesa amb la reflexió i la innovació educativa ve a ser "la matèria primera" essencial per comprendre la complexitat de les realitats actuals, prendre decisions estratègiques i donar respostes inclusives i d'equitat. El repte és dissenyar de forma col·laborativa propostes integrades que responguin a les necessitats que es demanden. La cerca de solucions a problemes reals requereix una mirada de la recerca que permeti un acostament als fenòmens socials amb les aportacions dels diferents camps disciplinaris i amb un model compartit que integri i transcendeixi cadascuna de les perspectives disciplinàries. En paraules de Melendro, De-Juanas Oliva i Rodríguez-Bravo, quan es refereixen a la pedagogia social:

Es necessita una presència decidida dels i de les professionals de l'educació social en la reconstrucció dels espais de convivència i, alhora, una presència decidida a través de la recerca, la transferència i la docència

La seva construcció serà necessàriament part de l'esdevenir de la matèria tant com de les limitacions del nostre coneixement incomplet, en un intercanvi permanent d'informació entre la pràctica professional i l'epistemològica, la docència i la recerca, la realitat quotidiana propera, local, i les referències a la quotidianitat en altres llocs del món. (p. 88)

Les universitats són un motor de coneixement i impuls del desenvolupament social i econòmic. Promouen la transferència dels resultats de la recerca a la societat, fet que contribueix a la consecució d'un grau més alt de benestar de la ciutadania. El progrés social requereix professionals tècnicament competents i capaços de pensar de manera autònoma i atenent als principis dels drets humans. En aquest sentit, la formació universitària es vincula amb el desenvolupament professional en contextos laborals sempre atenent al desenvolupament del pensament crític. La docència i els programes curriculars han d'imbuir-se de continguts i pràctiques que ajudin a comprendre, problematitzar i donar resposta a les situacions socials actuals.

Actualment, els espais formatius i educatius de la universitat han vist incrementada la presència de les TIC, tanmateix, no poden limitar-se a ser propostes merament instructives, sinó que han d'explorar el seu potencial generador d'espais de convivència, formació integral i desenvolupament de l'ésser humà i les comunitats. No només és un repte la manera d'entendre "tècnicament" l'ensenyament, sinó la forma d'interrelacionar amb altres persones en l'àmbit en el qual vivim la nostra docència. La flexibilització en els temps i en els processos és fonamental.

Des de l'acadèmia i la ciència ens enfrontem a tres grans reptes:

- Una reducció de les oportunitats de finançament nacionals i internacionals, però la recerca ha de continuar.
- La connexió entre els resultats de la recerca i els descobriments per a la pràctica professional.
- Avaluar els programes, les polítiques i les accions durant la pandèmia per conèixer les prioritats d'acció i les mesures efectives, així com les bones pràctiques.

Davant d'aquests reptes, cal potenciar i aplicar de forma innovadora els coneixements existents. La realització d'activitats d'invenció, innovació i difusió es convertirà en un actiu estratègic capaç de generar respostes a les necessitats reals i als desafiaments que se'ns presenten.

Les TIC no poden limitar-se a ser propostes merament instructives, sinó que han d'explorar el seu potencial generador d'espais de convivència, formació integral i desenvolupament

Victoria Pérez-de-Guzmán
 Universidad Pablo de Olavide de Sevilla (UPO)
 mvperpuy@upo.es

Francisco José Del Pozo Serrano
 Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED)
 francisd@edu.uned.es

Belén Pascual Barrio
 Universitat de les Illes Balears (UIB)
 belen.pascual@uib.es

Bibliografía

- Alberdi, R. (2020). Hacia una nueva normalidad de la vejez y el envejecimiento en Uruguay. Significados transformaciones y desafíos. Dins R. Robledo Marín (Ed.). *La vejez. Reflexiones de la postpandemia*. Fundación Opción Colombiana, FUNDACOL, 15-23.
- Alcocer, N. (2020). *Por una universidad presencial*. El mercantil valenciano. <https://n9.cl/su2xk>
- Area, M. (2016). Ser docente en la escuela digiyal. *Suplento Profesional de Magisterio*, 22, 15-16. <https://n9.cl/jlki7>
- Bravo-Segal, S. i Villar, F. (2020). La representación de los mayores en los medios durante la pandemia COVID-19: ¿Hacia un refuerzo del edadismo? *Revista Española de Geriatria y Gerontología*, 55 (5). <https://n9.cl/wom57>
- Canadian Institutes of Health Research (CIHR, 2015). *Interdisciplinary concept*. <https://cihr-irsc.gc.ca/e/193.html>
- Caride, J. A. (2016). La pedagogía social en el diálogo de las universidades con la educación popular y la educación social. *Revista Interamericana de Educación de Adultos*, 38 (1), 85-106. <https://n9.cl/ihv85>
- CEAR (2020). INFORME 2020: *Las personas refugiadas en España y Europa. Resumen ejecutivo*. <https://www.cear.es/wp-content/uploads/2020/06/Resumen-ejecutivo-Informe-Anual-2020.pdf>
- CEPAL (2021). *Personas con discapacidad y sus derechos frente a la pandemia de COVID-19: que nadie se quede atrás. Informes COVID-19*. https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/46600/1/S2000791_es.pdf
- Colom, A. J. i Ballester, L. (2020). Perspectivas desde la complejidad y ciencias sociales. Dins W. L. Morales i T. Valdez (Comp.). *La epistemología de la Complejidad en Ciencias Sociales y de la Educación: debates, modelos de análisis y aplicaciones* (p. 17-60). Centro de Estudios de la Complejidad “Carlos Maldonado”.
- Del Pozo Serrano, F. (2020). (Comp). *Prácticas comunitarias para afrontar el Covid-19: 26 casos en Iberoamérica, Estados Unidos y Canadá*. Universidad del Norte.
- Del Pozo Serrano, F. J. i Astorga, C. M. (2017). Educación para la paz desde el aprendizaje servicio. Dins A. De Castro i E. Domínguez (Comp.). *Transformar para educar 4: Aprendizaje servicio* (p. 213 - 238). Editorial Universidad del Norte.

Flinterman, J., Tecler-Mariam-Mesbah, R. i Broerse JEW. (2001). Transdisciplinary: the new challenge for biomedical research. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 21 (4), 253-66. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/027046760102100403>

García Sanz, M. P. i Maquillón Sánchez, J. J. (2011). El futuro de la formación del profesorado universitario. *Revista electrónica interuniversitaria de formación del profesorado* 36, 17-26. <file:///C:/Users/Acer%20Swift/Downloads/207401-Texto%20del%20art%C3%ADculo-741841-1-10-20141001.pdf>

Martín Solves, V. M. i De Oña Cots, J. M. (2020). Pedagogía social y acción socioeducativa. Reflexiones para la investigación. Dins Vila Merino, E. S. (Coord.). *Investigación educativa y cambio social*. Octaedro.

Martín, E. (2009). Profesorado competente para formar alumnado competente: el reto del cambio docente. Dins J. I. Pozo i M. P. Pérez (Coord.). *Psicología del aprendizaje universitario: la formación en competencias* (p. 199-215). Morata.

Melendro, M., De-Juanas Oliva, A. i Rodríguez-Bravo, A. E. (2018). *Pedagogía Social. Retos y escenarios para la acción socioeducativa*. UNED.

Morin, E. (2005). *Introducción al pensamiento complejo*. Gedisa.

Organización Mundial de la Propiedad Intelectual (OMPI, 2006). *Inventar el futuro: introducción a las patentes dirigidas a las pequeñas y medianas empresas. Serie la propiedad intelectual y las empresas*, 3. https://www.wipo.int/export/sites/www/sme/en/documents/guides/customization/inventing_future_dr.pdf

Orte, C. i Nevot, L. (2020). *Manual de recursos para familias en confinamiento*. Octaedro. <https://octaedro.com/libro/manual-de-recursos-para-familias-en-confinamiento/>

Pascual, B. i Gomila, M. A. (2020). Envel·liment actiu, participació i cura mútua: tendències i reptes que ens planteja la covid-19. Dins C. Orte Socias (Coord.). *Anuari de l'envelliment. Illes Balears 2020*, Universitat de les Illes Balears, 111-124. <https://n9.cl/upuk>

Pérez Serrano, G. (2002). Origen y evolución de la *Pedagogía Social*. *Revista Interuniversitaria*, 9, 193-231. <https://n9.cl/k4i2f>

Plataforma del Tercer Sector (2020). *El Papel del Tercer Sector y su impacto social: análisis y propuestas para la profundización solidaria del Estado Social*. <https://n9.cl/ygsh4>

Rolim de Lima Severo, J. L. (2019). Os lugares teóricos das práticas educativas para além da escola: educação não formal, social... Dins J. L. Rolim de Lima Severo i E. Gonsalves Possebon (Org.). *Fundamentos e temas em Pedagogia Social e Educação não escolar*. Editorial UFPB.

Santos Gómez, M. (2008). *La educación como búsqueda*. Ediciones Biblioteca Nueva.

SGIB (s/f). *Iberoamérica frente al Covid-19*. <https://www.segib.org/covid-19/>

Siemens, G. (2004). *Conectivismo: Una teoría de aprendizaje para la era digital*. <https://n9.cl/dr5jg>

- Torío López, S. (2020). La vivencia de la soledad en la vejez. Una mirada en tiempos de pandemia. *Pedagogía Social. Revista Interuniversitaria*, 37, 9-16. <https://recyt.fecyt.es/index.php/PSRI/article/view/87458/63923>
- UNESCO (2016). *World Social Science Report*. <https://n9.cl/d1fu7>
- UNESCO (2020). *Coalición Mundial para la Educación*. <https://n9.cl/7muz>
- UNICEF (2020). *Comunicado de prensa*. <https://n9.cl/g0u5w>
- University of Southampton. (2005). *School of Electronics and Computer Science*. www.ecs.soton.ac.uk/~sgb/istdocs/ISTglossary.html
- Valdivia, P., Silva, C. i Villaseñor, K. (2018). El reto de las TIC en la Educación Social. Experiencias para empoderar a la ciudadanía. Dins Colectivo JIPS (Coord.). *Desafíos para la Educación Social en tiempos de cambio*. Ediciones Aljibe.
- Viñals Blanco, A. i Cuenca Amigo, J. (2016). El rol del docente en la era digital. *Revista Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, 30, (2), 103-114. <https://www.redalyc.org/pdf/274/27447325008.pdf>
- World Economic Forum (2020). *The Global Risks Report 2020*. <https://n9.cl/ccax>